

VASSÁNYI MIKLÓS

Hitvalló Szt. Maximos életműve

Tanulmányom célja, hogy a rendszerezés igényével, kritikusan áttekintsem Hitvalló Szent Maximos (580 k.–662) teljes életművét.¹

1. *Későantik műlisták.* Maximos műveit nemcsak a modern szakirodalom ismereti rendszeresen, hanem két késő antik vagy kora középkori műlista is: egyrészt a *Vita Maximi* 19–20. fejezetei (melyeket a Maximos életéről szóló korábbi tanulmányomban már tárgyaltam), másrészt Phótios IX. századi konstantinápolyi pátriárka *Bibliothékéjének* 192 a-195. fejezetei.² E fejezetek a következő Maximos-művek ismeretéről tesznek tanúságot: 192 a: *Quaestiones ad Thalassium*; 192 b: 17 levél – a leírásból ítélve azonban jobbára az *Opuscula theologica et polemica* különböző darabjaira kell gondolnunk; 193: *Liber asceticus* és *Capita de caritate*; 194: Geórgios *eparchos*hoz, Petros Illoustrioszhoz, Kosmas diakónushoz és Pyrrhoshoz írott levelek, valamint az *Ambigua ad Thomam*; 195: a Marianoszhoz – helyesen Marinoszhoz – írott levél és a *Pyrrhos-vita*. Phótios mindezek alapján feltehetőleg nem ismerte az életmű több jelentős darabját sem.

Leírásai közül csak a *Quaestiones ad Thalassium* bevezetőjének ismertetése eléggé kidolgozott, amely elmélyült erkölcsstani expozíció formájában foglalja össze Maximos etikáját egészen a *theósis* elméletéig terjedően. Phótios ezután felsorolja a *Quaestiones* alkotó kérdéseket, ezen túlmenően csak Maximos szintaxisának és stílusának nehézségeire panaszodik (‘gyakran eltér a tárgytól’ stb.), de ugyanakkor dicséri is a szerzőt élelművészetéért és hitéért. A 194. fejezet azt tanúsítja, hogy Phótios jól érti Maximos krisztológiáját. A 192 b-ben tárgyalt „levelek”-ről, a *Liber asceticus*ról és a *Capita de caritate*ről ezzel szemben csak igen rövid tartalomismertetést kapunk – de ennél is fájdalmasabb a 20–25 sorban „elintézett” *Ambigua ad Thomam* (Phótios csupán az öt *ambiguuum* címét, ill. témáját sorolja fel). A konstantinápolyi pátriárka jegyzeteiből felbecsülhetjük, mit ismert, értett, és mit hogyan értékelt a Hitvalló műveiből egy művelt bizánci görög két évszázaddal a szerző halála után (általában „hasznos”-nak – *χρήσιμος* –, épületesnek ítéli Maximos műveit) – de hogy teljes képet kapjunk az életműről, közvetlenül magukhoz a művekhez és a modern irodalomhoz kell fordulnunk.

2. *Modern műlisták.* A modern Maximos-szakirodalom minden áttekintő jellegű műve közöl műlistát, így például von Balthasar: *Kosmische Liturgie*, Larchet: *Maxime*

¹ A tanulmány elkészültét az OTKA K 101503-as számú, „A misztika fogalmai és hagyományai az európai gondolkodásban” című projektje támogatta.

² PG 103, 637 A 4–657 A 8. – Maximos műveire, irataira utal még Theodóros Spoudaios *Hypomnesticonja* (ld. korábbi tanulmányomat Maximos életrajzáról), de anélkül, hogy tételiesen jellemezné vagy felsorolná őket.

le Confesseur és Louth: *Maximus the Confessor* is. Mégis célszerűnek tűnik az életmű rekonstrukciójakor különösen a következő három modern és autoritatív forrásra támaszkodni: P. Sherwood: *Annotated Date-List*; A. Louth: „Massimo il Confessore” (Bernardino, ed., *Patristica* V., 112–124); és M. Geerard: *Clavis patrum Graecorum* (III. kötet, № 7688–7721 és *Supplementum*, № 7688–7722). Sherwood atya a megkerülhetetlen klasszikus, Louth atya összefoglalása egészen új eredményeket tartalmaz, a CPG pedig standard kutatási eszköz (a III. kötet néhány tévedését kiigazító *Supplementum* használata elkerülhetetlen). Maximos műveit ezért a következő pontban e három szerző útmutatásait szem előtt tartva, de közvetlenül magukból a művekből kiindulva mutatom be. Az egyszerű kronológiai elrendezésnél (Sherwood), amelyben pontosan alig datálható művek esetén mindig támadható a kronológia, véleményem szerint többet mond a tematikus csoportokba, és ezeken belül a legvalószínűbb kronológiai sorrendbe rendezés (A. Louth), ezért ezt az módszert követem.

3. *Az életmű részletes bemutatása.* Az életművet – Louth atya csoportosítását követve – célszerű 5 tematikus csoportra felosztani: 1. askétika; 2. dogmatika; 3. egzisztencia; 4. liturgia; 5. egyéb. A datálásban Sherwood és Louth általában egybehangzó véleményére hagyatkozom. A mű latin címe után zárójelben közlöm a cím magyar fordítását, a keletkezés valószínű idejét, a *Clavis patrum Graecorum*-beli számát és a *Patrologia*-beli kötet- és oldalszámát.

Askétikus művek

a) *Liber asceticus* (*Askétikus beszélgetés*; 626 előtt; CPG 7692; PG 90, 911 A 1–956 D 3): Dialógus Krisztus megtestesülésének céljáról idősebb szerzetes atya (γέρον) és fiatal szerzetes testvér (ἀδελφός) között. A Szentírásból hosszan idéző beszélgetés lényegileg a hús indulataitól való megszabadulás és ezáltal a megváltás útját keresi. Mivel ez a lehetetlennel határos – érvel az idős atya –, ezért jött el a Megváltó. A dialógus központi fejezeteiben megtaláljuk Maximos korai aretológiáját és evagriosis ihletésű imádság-elméletét.

b) *Capita de caritate* (*Fejezetek a szeretetről*; 626 előtt; CPG 7693; PG 90, 959 A 1–1080 D 12): A szerzői előszó műfaji meghatározása szerint λόγος, melynek címettje ugyanazon Elpidios atya, aki a *Liber asceticus* címettje is: „tisztelőtreméltó, szent, jámbor ember.” Szerkezetileg – a 4 evangélium számának megfelelően – négyszer száz tézisből, aforisztikus-definitórikus morálfilozófiai gondolatból áll. Mint a *János-Ambigua* előszavában, Maximos itt is lekicsinyli művét, illetve nem is tekintí sajátjának, mivel „a szent atyák beszédeit olvasva” (τοὺς τῶν ἁγίων Πατέρων διελθῶν λόγου) írta, tulajdonképpen csak összerendezve (συναγαγῶν) azok gondolatait, hogy áttekinthetővé (εὐσύνοπτα) váljanak. A művet állítása szerint utasításra írta (ἐπιταγῆν γὰρ πεπλήρωκα), de erről nem mond semmi közelebbit (ki utasította, miért stb.). A spirituális-meditatív szövegben megtaláljuk az *apatheia*, a szeretet, az istenszeretet, az *ekstasis*, az *unio mystica* definícióját és a Hitvalló szerzetesi érénytánát.

Dogmatikai művek

c) *Quaestiones et dubia* (*Kérdések és nehézségek*; 626 előtt; CPG 7689; PG 90, 785 C 1–856 B 15 [a végén csonkult]): Mint Louth írja, a – szerkesztői címet viselő – mű a „kérdések és válaszok” (ἑρωταποκρίσεις) műfajába tartozik, és valójában egy jóval hosszabb, nemrég kéziratban felfedezett, a maga teljességében egyelőre kiadatlan mű része.³ Jelen állapotában 79, gyakran igen rövid kérdésből és válaszból áll, melyek témája elsősorban szentírási (különösen az Újszövetséggel és a zsoltárokkal kapcsolatos), valamint patrisztikus (pl. Nyssai Szt. Gergely) szöveghelyek értelmezése, továbbá erénytani, büntani (hamartológiai), hitvallási és általános teológiai megfontolások. A műfaj kieriertebb, filozófiailag elmélyítettebb válfajához tartozik a két *Ambigua*.

d) *Ambigua ad Johannem* (*János-Ambigua*; 628–630; CPG 7605, 2; PG 91, 1061 A 1–1417 C 2): Maximus terjedelmes életművéből filozófiai és teológiai szempontból egyaránt kiemelkedik a két részből álló, összefoglaló rövid címen *Ambiguának* (*Homályos szöveghelyek*) nevezett gyűjtemény. A két részt külön hagyományosan *Ambigua ad Thomam* (*Tamás-Ambigua*), illetve *Ambigua ad Johannem* (*János-Ambigua*) rövid címen szokás megnevezni.⁴ A két, eredetileg egymástól függetlenül megírt, de azonos műfajú és tematikájú szöveget Maximus később egyesítette úgy, hogy a *Tamás-Ambiguát* (1.–5. *ambiguuumok*) az egyesített szöveg elejére helyezte, a *János-Ambiguát* (6.–66. *ambiguuumok*) pedig utána tette. Az *ambiguuumok* számozása szerzői eredetű, a *Tamás-Ambigua* első szövegétől kezdődik, és folytatólagosan megy tovább a *János-Ambiguában*. Az egyes *ambiguuumok* mindig úgy épülnek fel, hogy az értelmezésre kiválasztott passzust (*lémma*, Maximus saját terminusával: *kephalaion*) és az idézet helyének megjelölését követi a néha fél, néha tíz–húsz oldalas filozófiai-teológiai értelmezés. Ezen – a *scholion*tól különböző – műfaj eredetét Sherwood az antik *quaestiones et responsa*ban látja.⁵ Az *Ambigua* tehát a maga egészében hermeneutikai mű. Maximus mindazonáltal teljesen eredeti teológusnak és filozófusnak mutatkozik bennük, akinek a magyarázandó szövegek kiváló alkalmat szolgáltatnak az ontoteológia, krisztológia-szótériológia, eszkatológia, antropológia és etika különböző kérdéseinek mélyreható fejtegetésére.

A korábbi keletkezésű és jóval hosszabb *Ambigua ad Johannem* – amelynek egyelőre nincs kritikai kiadása⁶ – Nazianzosi Szt. Gergely válogatott, nehezen értelmez-

³ A kézirat a Vatikáni Könyvtár Vat. gr. 1703 jelzetű irata (A. Louth, „Massimo il Confessore,” in A. di Berardino, ed., *Patrologia V: I Padri orientali [secoli V–VIII]*, Genoa: Institutum Patristicum Augustinianum, 2000, 110–129, ezen belül 114–115).

⁴ Csak röviden említem itt, hogy a *János-Ambigua* óriási hatást gyakorolt Johannes Scottus Eriugenára, aki e művet latinra fordította (ld. Eriugena ajánlását Kopasz Károlyhoz a fordítás elején, PG 91, 1061–1062). Eriugena latin fordítását E. A. Jeuneau adta közre történeti-kritikai kiadásban: *Iobannis Scotti seu Eriugena Periphyseon. Liber primus. Editionem novam... curavit E. A. Jeuneau*. Turnholti: Typographi Brepols editores pontificii, 1996. (CC CM 161)

⁵ Sherwood, P. *The Earlier Ambigua of Maximus*. Romae: Orbis Catholicus, 1955 (Studia Anselmiana 36.), 5–6.

⁶ A leuveni Carl Laga professzor már hosszabb ideje dolgozik a kritikai kiadáson, melynek megjele-

hető passzusainak elmélyült magyarázata, Maximos misztikus krisztológiájának és antropológiájának szinte kimeríthetetlen kincsestára. A gyűjteményből kiemelkedik a 7. *ambiguum*, ami a *synkatabasis*, az *anthrópésis*, a *theósis* és a misztikus unió részletes elméletét adja, egyebek mellett a *ferrum ignitum*-hasonlat kifejtése révén. A 10. *ambiguum* – hossza és széleskörű tematikája miatt is – szintén a legjelentősebbek egyike. A magyarázandó Gergely-passzustól fokozatosan eltávolodó fejtegetés itt szentírási szöveghelyek kapcsán tárgyal ontológiai, pozitív és negatív teológiai, természetfilozófiai, erkölcsstani témákat. Ezek közül különösen fontosak a 37–39. alrészekben megjelenő tézisek a világegyetem helyéről és az aristotelési kategóriatan alkalmazásáról a szubsztanciára, melyek itteni diszkussziója visszatér – a *János-Ambiguát* latinra fordító – Eriugena *Periphyseon*-jának I. könyvében is.⁷

e) *Quaestiones ad Thalassium* (*Válaszok Thalassios apát kérdéseire*; 630–633/634; CPG 7688; PG 90, 244 *ad fin.*–773 B 2 [*scholionokkal*: 785 B 8]): A két *Ambigua* mellett Maximos legfontosabb teológiai műve, melynek műfaja is azonos azokéval. Maximos itt Thalassios líbiai pap szentírás-értelmezési kérdéseire felel. A hosszú bevezető erkölcsstani értekezést tartalmaz, melynek érdekessége a rossz definíciója. A főszöveg első kérdése tisztán erkölcsfilozófiai, a másodiktól kezdve azonban a Szentírás különböző nehéz passzusainak magyarázatát kéri a felvetések. Maximos válaszai különösen gazdagok pneumatológiai fejtegetésekben. Eriugena az egész művet latinra fordította.

f) *Capita theologica et oeconomica* (*Fejezetek a teológiáról és a gondviselésről*; 630–634; CPG 7694; PG 90, 1084 A 1–1173 A 6): 200 teológiai tézis, melyek első tíz fundamentál-teológiai bekezdése Isten hiperbolikus transzcendenciáját és létmegalapozó karakterét, a Teremtő és a teremtés szigorú elhatárolódását hangsúlyozza, és – Sherwood és Louth egybehangzó véleménye szerint – meghatározza Maximos viszonyát Órigenészhez és Evagrius Pontikoszhoz. A mű érintkezik a korai aszkétikai művek erénytani tematikájával (pl. 17. tézis), de azokhoz képest fogalmilag sokkal kidolgozottabb, sokkal elmélyültebb misztikus istenismeretet (γνώσις) és lélekfilozófiát fejt ki rövid bekezdések formájában.⁸

g) *Capita quindecim* (15 fejezet; 630–634; CPG 7695 [Louthnál téves szám alatt]; PG 90, 1177 A 1–1185 C 5 [Louthnál téves oldalszámmal]): A *spurium*nak tekintett 500 fejezet (*Diversa capita ad theologiam et oeconomiam spectantia*) első tizenöt bekezdése, amelyek önállóan is – tehát nemcsak az 500 fejezet bevezetőjeként – előfordulnak számos IX. századi kéziratban Maximosnak tulajdonítva.⁹ Sherwood, Louth és Geerard is autentikusnak tekintik. A – *Capita theologica et oeconomica*-ban és a *Mystagógia* elején is megjelenő – újplatonikus terminusok (pl. *hyperousion*

.....
 néseg a PG 91 (1061–1417) közölte szöveg a mérvadó, amelyet eredetileg Franz Oehler (Halle, 1857) állapított meg.

⁷ A Patrologia 91. kötete közli Eriugena Kopasz Károlyhoz írott levelét is, mely a nagy Karoling-kori filozófus latin *János-Ambigua*-fordításának bevezetője volt.

⁸ Az angol szakirodalomban szerepel *Gnostic Centuries* címen is.

⁹ Sherwood, P., *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Romae: Orbis Catholicus–Herder, 1952, 35–36.

agathon) határozzák meg az istenfogalmat, Isten ontológiai felsőbbrendűségét és megismerhetetlenségét írják le. A fundamentál-teológiai bekezdések összefoglaló jellegű szentháromság-teológiai és krisztológiai tézisekben folytatódnak: a 10. fejezet a *sarkósis* kapcsán Maximos kedves témájáról, a természetek megújításáról (*kainotomia*) beszél. Szintén gyakran ismételt – az 5. *ambiguumban* is visszatérő – maximosi gondolat a 13. fejezetben megfogalmazott meggyőződés, mely szerint a Megtestesülés misztériuma csak hittel ragadható meg. Az utolsó paragrafusok aszkézisra buzdítanak.

h) *Quaestiones ad Theopemptum* (*Válaszok Theopemptos kérdéseire*; 630–633/634; CPG 7696; PG 90, 1393 A 1–1400 D 14): Ugyanolyan stílusú és célú, de rövidebb mű, mint a *Quaestiones ad Thalassium*. A szöveg Theopemptos három, evangéliumi szöveghelyek értelmezésével kapcsolatos kérdésre válaszol allegorikusan, elvont etikai értelmezéssel. A bevezető röviden említi az *ektheósis*t (megistenülést) mint a Jézus-hívők jutalmát.

i) *Ambigua ad Thomam* (*Tamás-Ambigua*; 634; CPG 7605, 1; PG 91, 1032 A 1–1060 D 1):¹⁰ A *János-ambiguánál* későbbi keletkezésű és annál jóval rövidebb gyűjtemény. Szerzői címe szerint „Tamáshoz, a szent emberhez” íródott.¹¹ A szöveg 5 *ambiguumot*, nehéz passzust magyaráz: 1. Nazianzosi Gergely 29. beszéde 2. fejezetének részletét; 2. ugyane beszéd 18. fejezetének részletét; 3. ugyane beszéd 19. fejezetének részletét; 4. Gergely 30. beszéde 6. fejezetének részletét; 5. Ál-Areopagita Dénes 4. levelének részletét. A bevezető levél szerint Maximos Tamás felkérésére írta és küldte meg Tamásnak a két, „minden dicséretet meghaladó szent,” Gergely és Dénes műveiben található nehéz helyek magyarázatát.¹² Az 5. *ambiguum* némi túlzással az egész *Ambigua* legfontosabb darabjának nevezhető, amely közelebből a monoenergizmus ellen folytatott orthodox vitában nyeri el értelmét, mivel a VII. században már auktoritásnak számító Ál-Areopagita Dénes 4., monoenergéta módon is értelmezett levelének düoenergéta olvasatát adja.¹³

j) *Disputatio cum Pyrrho* (*Pyrrhos-vita*; 645 után; CPG 7698; PG 91, 288 A 1–353 B 4): A híres krisztológiai vita jegyzőkönyvét, melyet a Maximos életrajzáról szóló tanulmányomban biográfiai szempontból ismertettem, Sherwood, Louth és Geerard egyaránt Maximos saját művének tekinti. A szöveg két világosan elkülönülő részre tagolódik: az elsőben Maximos a monothelétizmus, a másodikban a monoenergizmus álláspontját cáfolja Pyrrhos ellenében. Pyrrhos azzal érvel a monothelétizmus mellett, hogy ha az akarat a természetből fakad, akkor a két krisz-

¹⁰ Kritikai kiadás: B. Janssens, ed., *Maximi Confessoris Ambigua ad Thomam una cum Epistula secunda ad eundem* (CC SG 48). A PG 91. kötete az eredetileg Franz Oehler (Halle: 1857) által megállapított, korábbi *textus receptus*t tartalmazza. Az *editio princeps* Thomas Gale műve: *Joannis Scoti Erigenae de Divisione Naturae libri quinque diu desiderati. Accedit Appendix ex Ambiguis S. Maximi graece et latine* (Oxford: 1681, reprint: Frankfurt am Main: 1964).

¹¹ A 'szent ember' (ἡγιασμένος) megszólítás feltehetőleg arra utal, hogy Tamás szerzetes volt (vö. Janssens xxiii, n. 37, utalással Lampe ἀγιάζω címszavának A2c részére).

¹² CC SG 48, 4–5 = PG 91, 1032 B 3–6 és 1033 B 9–13.

¹³ Dénes levelének fordítását ld. Vassányi M., „Hitvalló Maximos: 5. *ambiguum*. Bevezetés, fordítás, kommentár, bibliográfia,” *Theológiai Szemle* 2012/2, 100–109.

tusi természet akaratai szembekerülnek egymással, ami elgondolhatatlan; ezért az akaratot nem a természetből, hanem a személyből kell eredeztetni; és mivel ebből Krisztusban csak egy van, ezért a Megváltónak csak egyetlen akarata van.

Maximos első nagy kifejtése ezzel szemben az *antibektiké dynamis* fogalmával operál: amihez az emberi természet a lényege folytán ragaszkodik, ahhoz Krisztus emberi természete szintén ragaszkodni fog; márpedig ez a ragaszkodás egyfajta működés, amely az akaraton keresztül nyilvánul meg; ezért az akarat nem a személyből, hanem a természetből ered. Mindkét természet sajátos lényege mármost a másik természet moduszaiban jut kifejeződésre – idézi fel itt Maximos a *perichórisis* elméletét is az 5. *ambiguumból*. A vita központi alternatíváját ezután így fogalmazza meg: vagy sajátos, természetből fakadó képesség az akarás is, és akkor két külön akaratot kell megvallanunk; vagy nem, de akkor két külön természetről sem beszélhetünk Krisztusban. A kettős akarat tézisének megalapozása tehát az, hogy Krisztus akaratai természetből fakadó akaratok (*physika thelémata*); vagyis hogy folytonosság áll fenn természet és akarat között: az akarat a természet lényegéből nő ki, annak természetes meghosszabbítása s nélkülözhetetlen velejárója. Ezt esetleg megfogalmazhatjuk úgy is, hogy az akarat a természet természetes meghosszabbítása. Ez a kérdés azért központi, mert ha ezt a szakadásmentes összefüggést nem sikerül bizonyítani, akkor az emberi akarat isteni elsajátításának (*oikeiósis*) más modusa is lehetséges, amely monothelízmusnak nevezhető. (Ugyanez az összefüggés alapozza meg az akarat természetből fakadásának bizonyítását az 1. *opusculumban*.) Maximos összegzése szerint ilyenformán két teljes értékű akarat van Krisztusban, de az emberi önként aláveti magát az isteninek. Ez egyben mintaképül is szolgál nekünk, embereknek: úgy kell hasonlónak válnunk Istenhez, hogy magunkévá tesszük az Ő akaratát, tehát hogy csak azt akarjuk, amit Ő akar. E nagy kifejtést követő részben a vita mindkét résztvevője patrisztikus auktoritásokat vonultat fel a saját álláspontja mellett – az érvelés e fajtája érthetővé teszi, hogy az egész korszak és különösen Maximos miért foglalkozott olyan elmélyülten az atyák klasszikus műveinek értelmezésével: mert enélkül egy teológiai vitát nem lehetett megnyerni. Pyrrhos az érvek hatására a vita közepe felé átpártol Maximos álláspontjára.

k) *Opuscula theologica et polemica* (*Rövid teológiai és polemikus művek*; 624 előtt–649; CPG 7697; PG 91, 9 A 1–285 B 9): Az e címmel jelölt átfogó és teljesen heterogén gyűjtemény 27 rövid és eltérő jellegű teológiai-krisztológiai iratból áll, melyek legkorábbi darabja, a 22. *opusculum* talán 624 előtt keletkezett, legkésőbbi szövege pedig, a II. *opusculum* 649-ben. Bár a korpusz egyes darabjai – közelebből a végén található *florilegium*-szerű definíció-felsorolások – valószínűleg nem Maximostól származnak, a művek történeti jelentősége óriási: mint J.-C. Larchet is rámutat, a 649-es lateráni zsinat és a 3. konstantinápolyi zsinat is támaszkodott megfogalmazásaikra.¹⁴ A gyűjtemény kiemelkedően fontos darabjai az 1., 5., 6., 13., 14. és 18. *opusculumok*, melyek a krisztusi személy logikai-filozófiai elemzését nyújtják.

¹⁴ Larchet, J.-C., *Saint Maxime le Confesseur (580–662)*, Paris: Les Éditions du CERF, 2003, 70.

Egzegetikai művek

l) *Expositio in psalmum LIX (A LIX. zsoltár magyarázata; 626 körül; CPG 7690; PG 90, 856–872)*: Versről-versre haladó meditatív kommentár. R. Cantarella sejtsé szerint Maximos nem véletlenül, hanem a perzsa fenyegetés aktualitása miatt választott olyan zsoltárt, amelyik éppen a háború veszedelmeitől való megmenekülést kéri.¹⁵ Bár a meditáció megírására valóban alkalmat adhatott a perzsa előrenyomulás, de Maximos kifejtéseiben mindenesetre nyoma sincs a történeti értelmezésnek: a zsoltár szövegét csak a lélek belső háborújára vonatkoztatja, melyet az a bűnök ellen visel, és ezért kéri a kegyelem segítségét. A bevezető ilyen összefüggésben idézi fel a Megváltó segítségét, a megtestesülés misztériumát. A részletes magyarázat az indulatok (*pathê*) rendezetlenségeként és az érzékelés (*aisthêsis*) testet izgató hatásaként azonosítja a zsoltáríró által felsorolt bajokat, és a bűnöktől való megszabadulást (*katharsis tón hamartématón*) tűzi ki a hívő céljául. Az ember eszközei ebben a küzdelemben a test mortifikálása (*sômatos nekrôsis*) és a gyakorlati filozófia (*praktiké philosophia*). De mindez csak a Lélek által elnyert tudás (*pneumatiké gnôsis*) megtisztító ereje és a hússá lett Ige önfeláldozása révén lehetséges – fejtegeti Maximos a korai aszkétikus művekkel messzemenő összhangban.

m) *Expositio orationis dominicae (A Miatyánk rövid magyarázata; 628–630; CPG 7691; PG 90, 871–909 A 4)*: Rendszeres hermeneutikai-erkölcssteológiai értekezés, mely hosszabb teológiai bevezető után a *Miatyánk* szövegét *lémmákra*, magyarázandó szakaszokra tagolva idézi, s filozófiai igénnyel elemzi és értelmezi, nem egyszer több különböző, alternatív módon is. Általános célja megmutatni, mennyiben alapozza meg az Úr imájának szövege az emberi természet megistenülésének (*θεωσις*) teológiáját és módszertanát. A krisztológiai bevezető a Megváltónak tulajdonítja a *theôsis* lehetőségének felnyitását: Jézus emberré válása (*σαρκωσις*) tette lehetővé az ember megistenülését (vö. 5. *ambiguum*). A mű fő részeit az indulat, a megkívánás és az akarat működésének elemzése, a *Miatyánk* középpontjában álló megbocsátás, kiengesztelődés fogalmának taglalása és a kísértés teológiájának felvázolása alkotják úgy, hogy mindezek a fogalmak többé-kevésbé koherens rendszerbe rendeződnek. Kifejezett erénytant csak röviden, a szeretetfogalom kapcsán tartalmaz a szöveg. Etikai programja a lélek tisztaságának és szuverenitásának megőrzése, az anyag szeretetétől (*φιλία της ύλης*) való elfordulás. Részletes elemzését ld. a következő fejezetben.

¹⁵ Idézi P. Van Deun, ed., *Maximi Confessoris opuscula exegetica duo*, Turnhout: Brepols–Leuven: University Press, 1991, xxi.

Liturgikai művek

n) *Mystagógia* (*Beavatás a misztériumokba*; 628–630; CPG 7704; PG 91, 657–717):¹⁶ Maximos fő liturgikai műve, melyet Theocharistos¹⁷ felkérésére írt az istentisztelet szimbolikájáról avégett, hogy az utóbbi írásban is birtokolhassa Maximos szóban elhangzott tanítását. A szöveg bevezetésből és 24 fejezetből áll. A bevezetés név és cím szerint hivatkozik Ál-Areopagita Szt. Dénes művére, a *Peri tés ekklésiastikés hierarchiasra*. Érdekes módon tartalmaz továbbá egy újplatonikus terminusokban megfogalmazott fundamentál-teológiai állásfoglalást, amely mindenekelőtt Isten – pozitív és negatív teológia általi – megismerhetetlenségét szögezi le, és amellyel Ch. Boudignon jogosan helyezi szembe a szöveg vége felé elhelyezett trinitológiai hitvallást.¹⁸

o) *Computus ecclesiasticus* (*Egyházi időszámítás*; 640–641; CPG 7706; PG 19, 1217 B 1–1280 C 5): E – Péter patrícus felkérésére írott és ritkán olvasott – mű közvetlen célja a böjt kezdetének és a Feltámadás, valamint a *Yom bakkippurim* (vö. 1218 C 6–11–1219 A 1 és 1237 B) idejének kiszámításához segédletet nyújtani. A mű egy előszóból és két főrészből áll. Mindkét rész egy táblázatra (*kanonion*) és a hozzá használati segédletül írott hosszú szövegre tagolódik, de a második rész jelentősen rövidebb és töredékes. Az izraelita naptár és ünnepek alapos ismerete (8. fejezet) és figyelemreméltó időszámítási-matematikai tudás (a szökőnapok és szökőévek ismerete, a holdév és a napév összevetése), valamint a biblikus történelem számszerűsítése voltak szükségesek ezen egyházi öröknaptár megírásához, melynek datálása a 17. fejezete alapján lehetséges. Kiemelkedően érdekes a 32. (Krisztus születésének, a Vízkeresztnek és a passiónak pontos időmeghatározása) és a 33. fejezet (az *indictiók* – *epineméseis* – számítása).

Egyéb művek

p) *Epistulae* (*Levelezés*; 624–642; CPG 7699; PG 91, 363 A 1–649 C 3): A Maximos életrajzával foglalkozó tanulmányomban is tárgyalt, kiterjedt episztoláriumból itt csak egyes, teológiai szempontból értékes darabokat emelek ki. Ilyen a – magyarra is lefordított (ld. I. fejezet) – 2. levél,¹⁹ amely Sherwood szerint talán Maximos leg-

¹⁶ Boudignon, C., „Le sphinx de Chalcédoine, ou une découverte récente sur le christianisme néo-platonicien de Maxime le Confesseur,” Balansar, A.–Dorival, G.–Loubet, M. eds., *Prolongements et renouvellements de la tradition classique*, Aix-en-Provence: 2011, 263–280. Az academia.edu-n található kéziratos verzióból idézek.

¹⁷ Theocharistos személyéről ld. Boudignon, „Maxime le Confesseur était-il Constantinopolitain?” <academia.edu>, 18.

¹⁸ Boudignon értelmezése szerint [a] *lire ces deux professions de foi, il est évident qu'elles ont une tonalité très différente, la première est plutôt négative et la seconde plutôt positive; la première reprend le néo-platonisme transcendantal du pseudo-Denys l'Aréopagite, la seconde reprend les définitions néo-platoniciennes des rapports de la monade et de la triade esquissés par Grégoire de Nazianze.* (Boudignon, „Le sphinx de Chalcédoine,” 4.)

¹⁹ Bugár I., ford., „Hitvalló Szt. Maximosz: 2. levél,” uő., szerk., *Szabadság, szeretet, személy. Az ókeresztény teológia antropológiai vetülete*, Budapest: Kairosz, 2013, 361–373.

korábbi értekezése (címezte Kamarás János).²⁰ E hosszú morálteológiai fejtegetés témája az Isten és a felebarát iránti, *theósis*hoz vezető szeretet, melyet Maximós – a korai aszkétikus műveivel összhangban – az aszkétikus erények beteljesedésének tart, szemben a kárhozatra vezető *philautiá*val. A 4. levél szintén Jánoshoz szól az istenes (bűn)bánatról (*lypé*), amely nem engedi az indulatokat a lélekben megjeleníteni, hanem felemeli a *noust*, és az erényekre vezeti. A 6. levél válasz, *responsio* egy bizonyos János érsek kérdésére a lélek testetlenségéről, aminek bizonyítására Maximós – a kérésnek megfelelően szentírási és patrisztikus hivatkozások elhagyásával – öt fő érvet sorol fel (a lélek a test mozgatóprincípiuma; a lélekre nem vonatkozik a mennyiség és a minőség kategóriája stb.). A 7. levél (János paphoz) a lélek halál utáni intellektuális működését bizonyítja azon az alapon, hogy a diszkurzív és intuitív racionalitás a lélek (és nem a test) lényegéből fakadó működések. Ezt a lélekfilozófiai apológiát az tette szükségessé, hogy János környezetében heterodox álláspontok terjedtek a test feltámadás utáni állapotáról, a lélektől való függetlenségéről. A – Kamarás János kérésére írt – 10. levél témája az emberek közötti egyenlőtlenség oka. Maximós válasza elsősorban a királyi hatalom létjogosultságát igazolja, amennyiben az isteni gondviselés intézkedésének tekinti a társadalom rendjét szolgáló egyeduralmat. A 11. levél a leereszkedésben (*synkatabasis*) és a megtestesülésben (*sarkósis*) megnyilvánuló isteni megbocsátás, kiengesztelődés (*katallagé*) mintáját állítja egy apátasszony elé egy elszökött, de visszatért apáca kapcsán, az őszinte megtérés (*metanoia*) és az Istenhez való visszatérés (*epistrophé*) értékére hivatkozva. E morálteológiai fogalmak jól ismertek Maximós aszkétikai műveiből. A 12. levél (Johannes Cubiculariushoz) igen jelentős krisztológiai traktátusok sorozata, melyek közül az első nem kis részben újplatonikus terminusokkal írja le a Megváltó természetét. A 13. levél (Petros Illoustrioshoz) rövid értekezést tartalmaz a severiánus monofizitizmus ellen, amennyiben az végső soron az isteni gondviselést, azaz a megtestesülést tagadja. Külön fejezet fejt ki, hogy „istenkáromlás azt mondani, hogy a Felkentnek csupán egyetlen természete van;” a levél további értekező részei pedig ennek megfelelően érvelnek az összetett krisztusi személy fogalma mellett. A 15. levél (Kosmas diakónushoz) is a két természet egyesülését (*benósis*) kívánja megragadni a ‘közös’ (*physis*) és a ‘különös’ (*hypostasis*) usiológiai fogalmai révén, és így megalkotni a krisztusi személy logikailag taglalt és védhető elméletét az *Opusculá*-ban is visszatérő módon. Sevéros tévedése e téren a személy és a természet azonosítása – állítja Maximós egy külön kis értekezésben a levélen belül. Az iratot rövid orthodox krisztológiai hitvallás zárja. A 17. levél (Ioulianos Scholastikoszhoz) állásfoglalás arról, hogy Krisztus a megtestesülés után is megőrzi mindkét természetét. A 20. levél újabb aszkétikus irat Marinós paphoz. – A *Levelezés* érdekessége összességében véve az, hogy testközlelől: barátaival, tanítványaival, előjáróival való kétoldalú kapcsolatában mutatja meg Maximóst és gondolkodását hétköznapi, egyházi és politikai élethelyzetekben, melyekben mindenütt kirajzolódnak a személyes érzések és viszonyok, a baráti érzület és a szeretet. A Hitvalló a leveleiben továbbá

²⁰ Sherwood, *Annotated Date-List*, 25.

mindig meglátja és megragadja az alkalmat a spirituális és dogmatikai útmutatásra – e két terület az ő szemében ugyanis nem különül el egymástól, hanem összeköti őket az *imitatio Dei* elve. A *Levelezés* legjellegzetesebb vonásának e dogmatikai érdeklődés dominanciája látszik.

q) *Scholia in Corpus Dionysiacum* (Dénes-scholionok; ?; CPG 7708; a PG 4, 15–432 és 527–576 szövege nem releváns): Miután a *Corpus Dionysiacum* (CD) és a hozzá írott *scholionok* kutatása egészen különálló terület, ezért itt csak a legszükségesebbek közlésére szorítkozom. A CD kommentárjának kialakulásáról és hagyományozódásáról általában lásd B. Suchla bevezetőjét a *Corpus Dionysiacum* IV/1-es kötetéhez.²¹ E *scholionok* nagyobbrészt Scythopolisi János tollából származnak, amint ezt P. Rorem és J. C. Lamoreaux *Scholia*-fordítása is állítja és bizonyítja.²² A *Scholia* kisebb részének szerzői Hitvalló Maximos, Geórgios Pachymerés és mások voltak. A Maximosnak tulajdonítható *scholionok*at Suchla a CD IV/1 kritikai apparátusában külön tünteti fel.²³

r) *Vita Virginis* (*Szűz Mária élete*; 626 előtt; CPG 7712; CSCO 21 [ógrúz fordítás] és 22 [ógrúz fordítás francia fordítása]): Csak Euthymos Hagioritész 980 körül, az Athos-hegyen készült ógrúz fordításában fennmaradt, tekintélyes hosszúságú, 134 fejezetre tagolt hagiográfiai mű. A fordító a szöveg utolsó mondatában azonosítja magát és a fordítás helyszínét. A fordítás 12 grúz kéziratban maradt fenn részben vagy egészben, ami tekintélyes elterjedtségről tanúskodik. A szerkesztő, M.-J. van Esbroeck gyakorlatilag bizonyosnak tekinti, hogy az (elveszett) eredeti – a fordítás címének megfelelően: „írta boldog Maximos atyánk, a filozófus és hitvalló” – valóban Maximosnak tulajdonítható, és tartalmi ismertetőjegyek alapján 626 előttre datálja a mű keletkezését. Miután Maximos így viszonylag fiatal korában írhatta a *Vita Virginis*-t, ezért e szöveg nem lehet a válasza az őt ért mariológiai vádra, melyről a szír források számolnak be. Maximos krisztológiája jól felismerhető e rajongó dicséret formáját öltő Mária-életrajzban: a 20. és a 60. fejezet szerint Krisztus két természet egy személyben; a 124. fejezet szerint pedig a gyermek Jézus ember módjára szívta magába az anyatejet – ami bizonyítja emberi természetét (vö. 5. *ambiguum*). A *Vita Virginis* teológiai sajátossága a Szűz hangsúlyos felemelése az emberi természet fölé (pl. 131. fejezet).

4. *Problematikus művek*. Mint a Maximos életéről szóló tanulmányomban jeleztem, bizonyos mértékig a Hitvalló saját művének tekinthető a *Pyrrhos-vitán* kívül a

²¹ CD IV/1 = Suchla, B. R., ed., *Corpus Dionysiacum IV/1: Ioannis Scythopolitani prologus et scholia in Dionysii Areopagitae librum 'De divinis nominibus' cum additamentis interpretationibusque*. Berlin–Boston: De Gruyter, 2011, 17–21 és 39–51; valamint Vassányi M., „Pseudo-Dionüsziosz Areopagitész: *Isten nevei* I–II,” bevezetés, fordítás, jegyzetek, bibliográfia, *Magyar Filozófiai Szemle* 2013/2, 147–186, bevezetés.

²² Rorem, P.–Lamoreaux, J. C., *John of Scythopolis and the Dionysian Corpus. Annotating the Areopagite*, Oxford: Clarendon Press, 1998. (Oxford Early Christian Studies)

²³ Erről ld. még Suchla, B. R., „Die sogenannten Maximus-Scholien des Corpus Dionysiacum Areopagiticum,” *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen* 1: Philologisch-historische Klasse, 3. (1980), 31–66; valamint Suchla, B. R., „Die Überlieferung von Prolog und Scholien des Johannes von Skythopolis zum griechischen Corpus Dionysiacum Areopagiticum,” *Studia Patristica* 18/2 (1989), 79–83; ld. még

Disputatio Bizyae is. Ugyanott említettem, hogy R. Riedinger szerint Maximosnak a lateráni zsinat dokumentumainak megírásában is bizonyosan volt szerepe. Nehéz megállapítani azonban, hogy ezekből a szövegekből pontosan mit vagy mennyit írt a szerző. A *dubia* kategóriájába tartozik a *Capita gnostica* (CPG 7707, 11) címen ismert szöveg, melyet S. L. Epifanovič adott ki Kijevben majdnem száz évvel ezelőtt.²⁴ P. Sherwood némi megfontolás után elveti Maximos szerzőségét, Louth atya meg sem említi. A Patrologia Maximos-köteteiben szerepel továbbá még néhány mű, amely a kutatás mai állása szerint egyértelműen *spurium*. Ilyenek különösen az *Opusculum de anima*, amely egy III. századi homília későbbi átdolgozása;²⁵ az M. B. Phillips vizsgálta *Loci communes*;²⁶ a – *Capita quindecim* kapcsán már említett – *500 fejezet* (*Diversa capita ad theologiam et oeconomiam spectantia*); valamint a *Hymni*. A további, a PG 90–91-ben tartalmazott műveket nem tekintjük autentikusnak.

Abstract

*In this paper, a complete survey is offered of the life work of the greatest orthodox theologian of the 7th century, St Maximus the Confessor. In a first approach, the extant late ancient and early medieval lists of his oeuvre are considered. In a second approach, three modern surveys are named on the basis of which the present overview is established. In the main part, then, Maximus' works are categorised in five groups: 1. ascetic, 2. dogmatic, 3. exegetic, 4. liturgical, and 5. other works. Each text is dated with reference to the literature and is described in some detail with especial respect to the more important theological themes in the Confessor's thought. In the last category, even the less-cited *Computus ecclesiasticus* and *Vita Virginis* is covered. The paper closes with an enumeration of the *dubia* and *spuria*.*

²⁴ S. L. Epifanovič, ed., *Materialy k izučeniju žizny i tvorenyij prep. Maksima Ispovednyika*. Kiev: 1917, 33–56.

²⁵ V. kötet, 7717. tétel, *Nota* és I. kötet, 1773. tétel, *Nota*.

²⁶ Phillips, M. B., *Loci communes of Maximus the Confessor: Vaticanus Graecus 739 (Greek Text)*. Kiadatlan doktori értekezés. Saint Louis University: 1977. A cím ellenére – mint a szerző maga is állítja – a *Loci communes* nem Maximos műve.